

18. ЦДІАК України. Ф. 442. Оп. 846. Спр. 463.
19. ЦДІАК України. Оп. 317. Спр. 92, ч. 3.
20. ЦДІАК України. Оп. 618. Спр. 58.
21. ЦДІАК України. Оп. 618. Спр. 53.
22. Čechoslovan. № 5. 1914. 8 listopadu.
23. Jirka, L. České vystěhovalectví na Volyň v kronikách volyňských obcí. *Studia ethnologica pragensia*. 2/2015. S. 185–195.
24. Martinkova D. Československé legie v Rusku a volyňští Češi. *Legionářský směr*. 2013. № 4. S. 31–33.
25. Edmund O., Václav Sl. Tomáš Jakl, Alexander Hejl, Bernard Panuš. Československá legie v Rusku. 1914–1920. Praha: Tiskárna Ministerstva vnitra, 2008. 135 s.
26. Ruský Čech. *Týdenník věnovaný českým zájmům na Rusi*. Ročník 1. Číslo 1. V Kyjevě, dne 17/30. října 1906.
27. Vaculik J. Dějiny volyňských Čechů. Díl. 1. Praha, 1997. 210 s.
28. Vaculík J. Dějiny volyňských Čechů. Díl. II. Praha, 1998. 191 s.
29. Věrna stráž. 1950. 30 cervna.
30. Věrna stráž. 1950. 10 listopadu.
31. Věrna stráž. 1951. 6 ceřvence.

НИЩЕННЯ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ ЕТНІЧНОЇ САМОБУТНОСТІ УКРАЇНЦІВ ЗА УСНОІСТОРИЧНИМИ СВІДЧЕННЯМИ

Васянович Олександр

Based on oral historiographical evidence, the article examines the attempt to destroy the ethnic identity of the Ukrainian people by the Soviet authorities through persecution of the church, prohibition of calendar and family rituals, and adaptation of some customs to a communist ideology. It is noted that a significant number of folk traditions continued to operate secretly and in families.

Key words: *ethnology, oral history, Soviet authority, ethnic identity, folk customs*

Кожному етносу притаманні певні риси, які дають можливість відрізнити один народ від іншого. Традиційно-побутова культура несе основне етнічне навантаження і складає основу самобутності кожного народу. Керівництво у Радянському Союзі розуміло, що для будівництва нової країни потрібне формування нової нації, яка отримала назву «радянський народ», як нова інтернаціональна спільнота. Проте в СРСР чітко проглядалася русифікація, оскільки мовою міжнаціонального

спілкування вважалася російська, вивищувалася російська культура. Радянська пропаганда підійшли до цього питання обґрунтовано, намагаючись знищити етнічні особливості, нівелювати їх. Положення про радянський народ як нову історичну спільність віднаходимо у тезах ЦК КПРС до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна (1970 р.), у доповіді Л. Брежнєва на XXIV з'їзді КПРС (1971 р.) та інших партійних документах. Мова йшла фактично про формування нової політичної нації, не позбавленої, однак, окремих етнічних рис кожної національності [4]. Президія Верховної Ради УРСР 1 вересня 1978 р. затвердила «Положення про Комісії по радянських традиціях, святах та обрядах Української РСР», яке зобов'язувало координувати діяльність державних органів і громадських організацій щодо поширення радянських звичаїв і традицій, а також організувати пропаганду радянських традицій, звичаїв, свят, обрядів та ритуалів у пресі, по радіо, телебаченню тощо [3, 5–6]. Курс на злиття націй був головним чином спрямований на знищення самобутності українців, яким відводилася роль молодших братів росіян. У другій половині ХХ ст. радянська пропаганда для цього активно використовувала ідеологію «возз'єднання», відзначаючи події, пов'язані з Переяславською Радою 1654 р.

Джерельною базою дослідження нищення радянською владою традиційної народної культури українців стали усноісторичні свідчення, зібрані нами протягом 2007–2011 рр. у багатьох областях України, принагідно при фіксації етнографічних відомостей.

Народна обрядовість визначалася пережитком минулого, тому радянська пропаганда одним зі своїх головних завдань проголошувала її знищення. Значна частина традиційних українських обрядів тісно пов'язана з християнством, тому проти церкви було спрямовано основний удар комуністичної ідеології. Влада знаходила привід для закриття церков, вилучення їхнього майна, знищення священиків. *«Церква у нас була дерев'яна, гарна. Ще прийшлося мені у школі гвозді тягати із того дерева. Комуняки дзвони поскидали, розломали, розтрощили»* (Яцьки Всл. К.). Досить часто церкву не просто руйнували, а підлаштовували під клуб, школу чи колгоспні господарські будівлі. *«Сільна церква була, а таде ж уже тие саветскіє, шо Бога адкінули, так паскідали звани адтуль. Таде вже була камора тут. І цигане прієзжсали, так жєлі. Хто папала. Тади клуб, а це вже знов йє на церкву»* (Мньов Чрн. Ч.). Лише протягом 1933–1936 рр. в УСРР припинило існування приблизно 75–80 % наявних церков. Із 12380 церков в Україні у 1936 р. залишилося 4487, а служба відбувалася лише у 1116 (9,01 %), тоді як в СРСР середній показник становив 28,33 % [2, 97]. Процес закриття церков продовжився і в повоєнний час.

Переважна більшість наших записів показує, що руйнівники церков були тяжко покарані, що сприймалося своєрідною небесною карою,

божим провидінням, бо в уяві українців церква асоціювалася зі своєрідною святістю, традиційністю, яку неможна руйнувати. У народній пам'яті є свідчення, що покарання може спіткати не лише винуватців руйнування церков у вигляді передчасної смерті, каліцтва, а й їхніх дітей, онуків. Наші записи були залучені до статті Ю. Буйських, де звернена увага на єдності гріха і карі Божої, які безпосередньо пов'язані з мотивом чуда [1, 263–278].

Так само покарання зазнавали і ті, хто працював у релігійні свята. Пропонуємо запис, де йдеться не лише про кару винуватців, а й своєрідні висновки, які робили односельчани з таких випадків, намагаючись уникати у подальшому робіт у святкові дні. *«Мого брата у Білобережці жінка пішла на Здвиженє кукурузи жати. Най Бог боронит вас святий. Косарька ноги відтєла їй. Вона вже тепер умерла, али жїла ще пікнадцєть років. Вхопили в Франківськ, склали, на бучку ходила. Такий був страх. Я то Здвиженє запам'яталала по сьогоднишний день, яке це велике свято. Нетра робити»* (Устеріки Врх. ІФ.). Трапляються свідчення, що покарання могло спіткати дітей порушників, особливо, коли роботи у свята виконувала вагітна жінка. *«А ще тут адна жєницина пашла на Чуда жать жита, а вана беременна була. Казали: Да не йди жать, бо ж Чуда. А вана: А, каждый день Чуда. Дак урадився хлопец, Гриша Пушкарїк, і руки не було у йаго»* (Верба Крп. Ч.).

Під удар радянської влади потрапляли також сімейні звичаї, пов'язані з церковними обрядами. Тому влада вирішила замінити старі обряди новими: хрестини – звіздинами, вінчання – урочистою реєстрацією шлюбу, церковний похорон – цивільною панахидою. Проте в селах ці свята не вкорінювалися через консерватизм сільського населення. Тому українські селяни і надалі продовжували хрестити своїх дітей. *«Не розрішали раньше хрестить дітей. Де там?! Але усі хрестили. У нас церкви не було, а була така хатинка, там правили. Я ходила хрестить дітей і мої хрещені, усі хрещені»* (Лиса Гора Прв. М.). *«Як підєш дитинку хрестити, то не давали. Ми у другє село їздили. То там похрестєт»* (Острів'я Шц. В.). Траплялося, що діти могли бути нехрещеними, на що також вказують наші інформанти.

Значно рідше згадують респонденти про таїнство вінчання. *«Я, як замїж ішла, то не вінчалася. Отак зїйшлись, та й...»* (Михайлівка Олк. Д.). Але інколи вони вказують, що їм доводилося їхати подалі від дому, щоб обвінчатися. *«Тємно [вінчались], зовсім навіть не тут, у сімдесятих роках. Бо до церкви на той час ми не ходили. Якщо дєсь поїдем, у Київ, у Загорську б́ули, у Москві, дєсь так, шоб не бачили, бо інакше неможна було. Можна було поплатитися своєю роботою. Шкода було тієї освіти, що ти вчився»* (Криворівня Врх. ІФ.).

Певні обмеження існували і на похорони, коли запроваджували радянську атрибутику, забороняючи використовувати християнську.

«...моя сестра у Харкові умерла. Приїхали ми все. Це при Советском Союзе – тоді ж не давали хрестов. А їє чоловік робив на заводі у залізному цеху, гарачому, то далі остуда гроба, а хрес не далі. А брат уже мой з зятьом приїхали туди до єє, в саду зрезали грушу да зробілі дерев'яного хреста» (Великі Озера Дбр. Р.).

Значно складніше дотримуватися народних та релігійних традицій було комуністам, бо вони перебували під пильним контролем влади. Звичайні ж громадяни почувалися вільніше. «От мій брат був учителем, він був партійний. Інакше він був би не робив у школі. І шо ще. Вни сі у монахів повінчали з жінков. У него жінка немісцева. Я вінчалася, шо пійсят сьомий рік. Була православна. Я не була ні комсомолка, ні комуніска. А якщо ти робив на такій відповідальній роботі, то ти мусів бути партійний. То так це було страшне, то так це збирали» (Микуличин Ярм. ІФ.). «У нас же комуністів не було в сім'ї, ми тайно не хрестили. Не хрестили тайно. Ні. У нас таких ніхто не трогає. Хрестили ми відкрито» (Новопетрівка Брд. З.).

Внаслідок урбанізації до міст приїздили люди з різних місцевостей, тому подолати народні традиції там було простіше, бо у кожному регіоні існували свої особливості тих чи інших обрядодій, вірувань тощо. Натомість у місцях спланованого масового переселення народів асиміляція проходила складніше. Досягти нищення можна було лише шляхом погроз. Яскравим прикладом можна вважати виселення українців з Польщі до південних та східних областей України у післявоєнний час, які в нових місцях проживання продовжували дотримуватися своїх традицій. Запис від переселенців з с. Коростенко Хирівського р-ну Дрогобицької обл., зроблений нами у 2012 р. у с. Козацьке Новоазовського р-ну Донецької обл. показує, яким чином тогочасна влада викорінювала народні різдвяні традиції: «А по коляді в нас вертепи ходили там і тут вертеп раз зібралися – співали. Ангел, три Пастухи, три Царі, Ірод, Смерть, Жид, Жидівка, два Воїни. Раз тіко зібралися і пішли, як ми приїхали. І шо ви думаєте: звонили, міліція приїхала і розігнала».

Радянське керівництво, будуючи нову державу, розуміло, що майбутнє буде за дітьми, тому їх виховували у комуністичному дусі, залучаючи до різноманітних колгоспних робіт. «А таді пам'ятаю, як їхали садить картоплю. Була неділя, сабралися вже всі колгоспники, члени які були, ми дітвара. З червоним прапором, з гармошкою їхали на поле. Ми, дітвара, сиділи на вазах, а старшіє йшли. А ті люди, шо не були в колгоспі, виходили з дварів, хрестилися, шо у неділю їдуть рабуть» (Киселівка Мн. Ч.). Авторитет старших відігравав важливу роль у проведенні антирелігійної роботи. «Я, як мала була, мене канєшно відучили і дуже. Парторг був у нас, і я була мала, вже ж із церкви оце прийшли. Вже у школу я ходила. І їде ж оцей парторг, а я кажу: «Христос воскрес!» А він став і каже: «Безсовісна, як тобі не стидно. А

в школу ходиш. Ідеш – христосаєшся. Щоб я цього більше не чув» (Берестове Брд. З.).

Певну роль у нищенні народних традицій відіграла школа. Учителі, користуючись доступними методами, намагалися відвернути дітей від церкви, участі у народних обрядах. *«А ми як ходили у школу, от, наприклад, на Великдень – Паска була, то нам робили якісь змагання у школі. Футбол. Якісь волейбол, чи якісь змагання. Так дітей збирали, аби діти не йшли на Паску до церкви, а йшли у школу»* (Микуличин Ярм. ІФ.). *«Колись у церкву не ходили. Як підеши, то стоїш десь у кутку. Ще й у колючці тебе намалюють»* (Черняхів Кгр. К.). *«Як стала савецька власть, то перестали хадить калядувать, бо ж у школі намалюють уже. Хіба крадькама да сваїх»* (Киселівка Мн. Ч.). Не менший вплив був і на дорослих українців. Прагнучи перешкодити їм відвідувати церкву на релігійні свята, керівництво на підприємствах навмисно видавало наряди на роботу. *«Тато робив на м'ясокомбінаті, то вони робили техогляд на машини на Паску. Мама йшла паску святити, тато йшов на роботу. Мусів іти, а не вийшов, всьо, більше не повертайси. Прогул ставили. Та ще й виговор міг мати»* (Микуличин Ярм. ІФ.).

Попри виховання поваги до старших, пошанування раніше померлих предків складалася парадоксальна ситуація, коли громадянам заборонялося відвідувати кладовища у спеціальні поминальні дні. *«Хто поїде на Радуніци на кладбіща, так штрахавалі. Бабкі пойдуть, дак штрахавалі, трудадні забіралі»* (Дроздовиця Грд. Ч.).

Народні обряди та звичаї продовжували існувати таємно, у сім'ях. Батьки давали дітям вказівки не розголошувати те, що відбувалося у родині, продовжуючи таємно здійснювати ті чи інші, частіше календарні, обрядодії. *«Ми мовчки признавали і Паску, все чисто, но комуністи ж тоді не давали. Нас строго за це держали. Ми мовчки це шо мати, шо все: Старайтеся мовчки, перехристилася та й всьо»* (Берестове Брд. З.).

Розуміючи, що викорінити народні звичаї практично неможливо, радянське керівництво вирішило деякі з них прилаштувати до нової комуністичної ідеології. Найлегше це було зробити в аграрній обрядовості, оскільки офіційно на перше місце у Радянському Союзі була поставлена людина праці. Тому чимало з традиційних обрядів набули нового змісту або повністю копіювали старі звичаї. *«А колис ми в колгозі були, йшов з нами голова, бригадіри. То ми йшли жати, перший сніп ужали. Перший раз ужали жменю, зробили перевесло, об'язалиси тим. А тоди ужали сніп, сіли на той сніп, колідували. Це вже і колгоз був, то це все рівно був голова з нами, ціво ці бригадіри, то ми зачинали жати, то всі ж були. Це було так»* (Юрківці Зст. Чн.). Особливо помпезно відмічали обжинки, коли в колгоспі завершувався збір зернових, вшановуючи голову колгоспу, передовиків. *«Ми уже, як у колгоспі були, то оце кінчаємо жнива, в'яжемо вінки – плетемо із колосків, уквітчуємо їх*

квітками. Це голові колгоспу, бригадірові, комбайнерові вінки ті вдягали» (Ганнівка Брт. М.).

Часто наголошують інформанти і на появі нової обрядовості у зимовий час, коли учасники художньої самодіяльності разом із Дідом Морозом та Снігуронькою відвідували хати колгоспників, посіваючи та вітаючи їх новітніми щедрівками. «Щедрують на Новий рік, колись як були советські, то ходили на той рік, а тепер, то на наш ходять» (Забужжя Лбм. В.). Навіть у тих регіонах, де традиційно щедрівок не було, їх запроваджували за вказівкою з Будинків народної творчості, уніфікуючи таким чином багату українську обрядовість. «Із Дома народного творчєства із Харкова приїзжав такий молодий чоловік, викладав оці щедрівки. Сучасні. Щедрівка агроному, щедрівка вчителю, щедрівка господарю, щедрівка молодим. 30 і 31 [грудня] ми щедруємо. Це було під Новий год. Виділяли нам, ну передовикам – порося, теля. Ми це слідом возили і дарували. Таких місцевих природніх щедрівок нема» (Гракове Двр. Х.). Нам не вдалося зафіксувати таких фольклорних зразків, проте тогочасні репертуарні збірники на допомогу художній самодіяльності містили чимало текстів радянських колядок, щедрівок, обжинкових пісень.

Отже, для формування радянського громадянина основне завдання влади полягало у нищенні етнічної самобутності народів СРСР через заборону та руйнування церкви, запровадження нових свят та звичаїв, які могли мати етнічні ознаки. Українці упродовж радянського періоду історії намагалися балансувати між радянським та народним, примусово-насадженим та традиційно-вкоріненим, офіційно-колективним та сімейно-особистісним. Попри всеохопний контроль з боку держави родина залишалася поза таким інспектуванням і змогла забезпечити тяглість існування давніх традицій українців. Отже, радянська держава продовжувала існувати в умовах дуалізму свідомості та ідентичності, що досить часто радянськими громадянами сприймалася як певна очевидність. Нинішній стан функціонування народної культури є прямим підтвердженням того, що українці сприймали радянську пропаганду дещо інакше, як про те говорили тогочасні ідеологи.

Список географічних скорочень

Волинська обл. (В.)

Лбм. – Любомльський р-н

Шц. – Шацький р-н

Донецька обл. (Д.)

Олк. – Олександрівський р-н

Запорізька обл. (З.)

Брд. – Бердянський р-н

Івано-Франківська обл. (ІФ.)

Миколаївська обл. (М.)

Брт. – Братський р-н

Прв. – Первомайський р-н

Рівненська обл. (Р.)

Дбр. – Дубровицький р-н

Харківська обл. (Х.)

Двр. – Дворічанський р-н

Чернівецька обл. (Чн.)

Врх. – Верховинський р-н
Ярм. – Яремчанська міськрада
Київська обл. (К.)
Всл. – Васильківський р-н
Кгр. – Кагарлицький р-н

Зст. – Заставнівський р-н
Чернігівська обл. (Ч.)
Грд. – Городнянський р-н
Крп. – Коропський р-н
Мн. – Менський р-н
Чрн. – Чернігівський р-н

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Буйских Ю. «Кара Божья» и «Чудо Господнее» в рассказах об осквернении святынь в текстах современной украинской крестьянской традиции. *Acta Baltico-Slavica*, 38, SOW. Warszawa, 2014. С. 263–278.
2. Киридон А. Руйнування культових споруд (1920–1930-ті рр.): порушення традиційної ритмології простору. *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. Вип. 22. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 91–102.
3. Положення про Комісії по радянським традиціям, святам та обрядам Української РСР. Київ, 1978. С. 5–6.
4. Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси: в 3 т. Київ: Наук. думка, 2004. Т. 2: Радянський проект для України, 2004. 528 с. URL: <http://buklib.net/books/31436/> (дата звернення: 04.01.2018).

Історична пам'ять в Україні

РЕВОЛЮЦІЙНА ДОБА У СПРИЙНЯТТІ ЇЇ СУЧАСНИКІВ-УКРАЇНЦІВ (НА ПРИКЛАДІ ЛИСТІВОК 1917–1921 РР.)

Надтока Олександр

The example of the leaflets of the Ukrainian revolutionary era (1917–1921) highlights the attitude of Ukrainians (political figures, military, representatives of Ukrainian communities, leaders of the Ukrainian ecclesiastical liberation movement), contemporaries of those changes, to revolutionary events and the war with Bolshevik Russia at various stages of the liberation movement and confrontation with the enemy. Particular attention is paid to the religious component of the Ukrainian Revolution.

Key words: *Ukrainian Revolution, interpretation by contemporaries, military confrontation, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, leaflets, UNR Army, Bolsheviks.*